

УДК 352/354:005.334(045)

<https://doi.org/10.62664/cpa.2024.02.28>

В'ячеслав ШАРИЙ,

доцент кафедри менеджменту та державної служби

Черкаського національного університету

імені Богдана Хмельницького,

доктор наук з державного управління, доцент

ORCID ID <http://orcid.org/0000-0002-5598-3505>

Олександр СУПРЯГА,

аспірант Черкаського національного університету

імені Богдана Хмельницького

ORCID ID <http://orcid.org/0009-0003-2543-9108>

(© ШАРИЙ В., СУПРЯГА О., 2024)

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ДЕРЖАВИ В АНТИЦИКЛІЧНОМУ РЕГУЛЮВАННІ ЕКОНОМІКИ: СПЕЦИФІКА ФАЗИ КРИЗИ

У статті досліджено місце та роль держави в антициклічному регулюванні у фазі кризи. Вивчено процес циклу, що має властивість суттєво модифікуватися. Специфіка модифікації не обмежується лише зміною тривалості рецесії та підйому. Показано, що змінюються власне конфігурація циклу та його відтворювальні функції. Досліджено основні теорії, що пояснюють економічну циклічність; якісні зміни, яких зазнав цикл в умовах глобалізації; роль держави в антициклічному регулюванні у фазі кризи; інструменти державного антициклічного регулювання; механізми антикризового державного управління соціально-економічними процесами. Виокремлено якісні зміни, яких зазнав цикл в умовах глобалізації. Установлено, що на це суттєво впливає низка чинників, серед

яких: монополістична структура ринків; державне регулювання економіки; науково-технічний прогрес; процес інтернаціоналізації виробництва.

Доведено, що регулювальна роль держави проявляється в тому, що з метою антициклічної діяльності, вона використовує, насамперед, бюджетну, податкову та кредитну політики. Держава впливає на соціально-економічні процеси шляхом здійснення заходів антикризового регулювання, а саме: запобігання та ліквідації неплатоспроможності й банкрутства; подолання спаду виробництва; досягнення стабілізації з дальшим розширенням/збільшенням обсягу відтворення конкурентоздатної продукції й послуг; підвищення зайнятості та створення умов для зростання доходів працівників. Держава, у країнах із розвинутою ринковою економікою, не завжди націлена на власне антикризове регулювання, приборкання циклічних коливань і стабілізацію економічної рівноваги. Вона може й, залежно від соціально-економічного та суспільно-політичного становища, повинна реалізовувати проциклічну політику.

Попри те, що кризи (спади) завдають немалих економічних витрат, ринкова економіка від циклу до циклу виходить на все більш високі рівні розвитку, удосконалюючи не лише матеріальний базис, а й організаційні форми виробництва, розподілу, обміну та споживання.

Ключові слова: держава, державне регулювання, державна політика, економічний цикл, економіка, криза, антикризове державне управління.

Viacheslav SHARYI,

Associate Professor of the Department of Management and Civil Service

of the Cherkasy National University

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,

Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor

ORCID ID <http://orcid.org/0000-0002-5598-3505>

Oleksandr SUPRYAHA,

Postgraduate student of Cherkasy National University

Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University

ORCID ID <http://orcid.org/0009-0003-2543-9108>

(© SHARYI V., SUPRIAGA O., 2024)

THE PLACE AND ROLE OF THE STATE IN ANTICYCLICAL REGULATION OF THE ECONOMY: SPECIFICITY OF THE CRISIS PHASE

The article examines the place and role of the state in anticyclical regulation in the crisis phase. The process of the cycle, which has the property of being significantly modified, is studied. The specificity of the modification is not limited only to changing the duration of recession and recovery. It is shown that the configuration of the cycle itself and its reproductive functions are changing. The main theories explaining economic cyclicity are studied; qualitative changes that the cycle has undergone in the context of globalization; the regulatory role of the state in anticyclical regulation in the crisis phase; instruments of state anticyclical regulation; mechanisms of anti-crisis state management of socio-economic processes. Qualitative changes that the cycle has undergone in the context of globalization are highlighted. This is significantly influenced by a number of factors, including: monopolistic market structure; state regulation of the economy; scientific and technological progress; the process of internationalization of production. It is proven that the regulatory role of the state is manifested in the fact that for the purpose of anti-cyclical activity, it uses, first of all, budgetary, tax and credit policies. The state influences socio-economic processes by implementing anti-crisis regulation measures, namely: preventing and eliminating insolvency and

bankruptcy; overcoming the decline in production; achieving stabilization with further expansion/increase in the volume of reproduction of competitive products and services; increasing employment and creating conditions for the growth of incomes of workers. The state in countries with a developed market economy is not always aimed at its own anti-crisis regulation, taming cyclical fluctuations and stabilizing economic equilibrium. It can and, depending on the socio-economic and socio-political situation, should implement pro-cyclical policies.

Despite the fact that crises (recessions) cause considerable economic costs, the market economy from cycle to cycle reaches increasingly higher levels of development, improving not only the material basis, but also the organizational forms of production, distribution, exchange and consumption.

Key words: *state, public administration, public policy, economic cycle, economy, crisis, anti-crisis public administration.*

Постановка проблеми. Сучасний, і без перебільшення, доленосний етап в історії України супроводжується новими й несподіваними викликами для її соціально-економічної й суспільно-політичної систем. Одними з таких викликів є системна криза державного управління, а також не менш глибока соціально-економічна криза, що значною мірою зумовлені війною та циклічністю розвитку світової економіки, фрагментом якої є економічна система України. Головною фазою циклу є криза, що включає спад виробництва, оскільки він становить механізм руйнування колишніх усталених пропорцій, створюючи умови для майбутнього розвитку виробництва. Власне оновлювальну функцію криза здійснює через механізм цін. Так, у фазі кризи знижуються товарні ціни на застарілу продукцію, падають процентні ставки, курси акцій, знижується прибуток компаній, а багато з них зазнають збитків, що провокує хвилю банкрутств.

На антикризове державне управління (у сенсі системи державного управління) покладається основний тягар відповідальності за результати трансформацій, що здійснюються в антициклічному регулюванні, а також за досягнення резистентності та стабільності соціального порядку. Цьому періоду властиві приховані та неприховані кризові явища в державі та її економіці й суспільстві, урегулювання яких потребує інноваційних антикризових методик трансформації деструктивних процесів у соціально й економічно прийнятні форми. Саме це становило, становить і становитиме науковий теоретичний та прикладний інтерес, насамперед, науковців і практиків галузей публічного управління та адміністрування, економіки й соціології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню антициклічного державного регулювання економіки у фазі кризи присвячено достатню кількість наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених. Реалізація антикризової державної політики стрижневими країнами світу в умовах ризиків була предметом досліджень вітчизняних науковців О. Черевка, В. Шарого, В. Мойсієнка, О. Білявської та інших.

Вирішенню інвестиційних конфліктів між державою та іноземними компаніями в контексті запобігання кризових ситуацій присвячено дослідження В. Шарого, О. Супряги, Б. Калініченка та інших.

Кризову парадигму в теорії перехідних суспільств, концепції модернізації, а також концепції постіндустріального суспільства розвивали М. Леві, Г. Алмонд, Р. Даль, Ф. Ригтс, У. Ростоу, С. Хантингтон та інші.

Системні наукові праці з антициклічного державного регулювання належать видатному західному вченому Дж. Кейнсу.

Західні вчені Дж. Сакс, Ф. Ларрен, П. Самуельсон, П. Нордхаус, С. Фішер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензі та інші віддавали перевагу й пріоритет антициклічного регулювання економіки вільному ринку, системно обґрунтовуючи цю стратегію.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Дослідження ходу/процесу циклів показує, що картина циклу суттєво модифікується. Однак специфіка модифікації не обмежується лише зміною тривалості спадів (рецесії) та підйомів (буму). Змінюються власне конфігурація циклу та його відтворювальні функції, що характеризують класичний цикл і його відмінності від специфічних циклів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідити: основні теорії, що пояснюють економічну циклічність; якісні зміни, яких зазнав цикл в умовах глобалізації; регулювальну роль держави в антициклічному регулюванні у фазі кризи; інструменти державного антициклічного регулювання; механізми антикризового державного управління соціально-економічними процесами.

Виклад основного матеріалу. Доцільно зазначити, що кризова економіка не означає погану економіку, оскільки в самій кризі закладено можливість її подолання, оскільки криза, насамперед, усуває власну безпосередню причину – перенагромадження капіталу (саме у фазі кризи економіка частково позбавляється основного капіталу шляхом його знецінення й навіть знищення). Це стимулює початок масового оновлення виробничого капіталу на новій технічній основі. При цьому зазначимо, що в умовах кризи жоден підприємець не може чекати цілковитого фізичного зносу машин і обладнання. Криза змушує всіх здійснювати системну заміну багатьох елементів основного капіталу. Зважаючи на це, автоматично виникає новий попит.

За кризою виникає депресія, що зовні проявляється в сповільненні темпів спаду, застої в банкрутствах, зменшенні товарних запасів тощо. Її відтворювальна функція полягає в пристосуванні до нових сформованих пропорцій. На фазі депресії ціллю для фірм стає максимізація прибутку, оскільки у виробництві відбулося зниження витрат.

За умови активізації, коли поступово зростають ціни, заробітна плата, зайнятість, процентні ставки та ін., здійснюються масові інвестиції, що забезпечують розширене відтворення. Таким чином, функція активізації полягає в реалізації розширеного відтворення й досягнення за рахунок цього докризового рівня виробництва.

Під час підйому, коли динаміку виробництва цілковито підпорядковано прагненню до прибутку, а динаміка попиту задається, здебільшого, динамікою заробітної плати, пропозиція все більше випереджає попит, створюючи передумови для майбутнього спаду. Це означає, що і підйом виконує відповідну відтворювальну функцію: виробництво напружує сили, виходячи за межі платоспроможного попиту, що посилює протиріччя в механізмі відтворення.

Причини економічного циклу завжди цікавили науковців. Численні теорії, що пояснюють циклічність, класифікують за двома групами: зовнішніми та внутрішніми.

Прихильники зовнішніх теорій убачають причину економічних коливань у дії зовнішніх чинників щодо систем господарювання (наукових, технічних, інформаційних відкриттів, політичних подій (революцій, виборів), змін цін на нафту, природних катаклізмів та ін.). Наприклад, британські економісти С. Джевонс і Е. Джевонс стверджували, що періодичне виникнення плям на Сонці призводить до зниження врожайності, а це тягне загальну економічну кризу. Окремі автори пояснювали економічні цикли періодичними війнами, оскільки неминучий попит на військову/воєнну продукцію під час бойових дій може призвести до надзайнятості й гострої інфляції, за якими, після настання миру й зменшення військових/воєнних витрат, як правило, настає економічний спад. Зарубіжні вчені П. Самуельсон і У. Нордхаус вважали, що спад у західних країнах (1973-1975 рр.) добре вписувався в межі зовнішньої теорії. Зовнішніми причинами вони пояснювали й рецесію американської

економіки 1990-1992 років, що набрала масштабів унаслідок стурбованості (паніки) споживачів, пов'язаної з іракським вторгненням у Кувейт [7, с. 595].

Представники внутрішніх теорій убачають причину циклу в дії чинників, властивих власне економічній системі. Наприклад, Р. Мальтус і С. Сісмонді пояснювали кризу недостатністю доходу, що споживається, порівняно з виробленим. Вихід із цієї ситуації Р. Мальтус бачив у збільшенні невиробничих витрат власників землі та капіталістів для зменшення нагромадження, а С. Сісмонді – у захисті дрібного виробництва й розвитку зовнішнього ринку [5, с. 116]. Німецький науковець К. Маркс уважав циклічність вадю капіталістичної системи, що свідчить про її приреченість, а глибинну причину криз бачив у основному протиріччі капіталізму – між суспільною сутністю виробництва та приватною капіталістичною формою привласнення. Лише ліквідувавши приватну й установивши суспільну власність на засоби виробництва, на його думку, можна перейти до якісно нової економічної системи, вільної від кризових явищ.

Синтез зовнішніх і внутрішніх теорій здійснив П. Самуельсон. Сутність цього синтезу полягає в тому, що зовнішні чинники щодо економічної системи продукують первинні імпульси, потрібні для початку руху, а внутрішні (економічні) чинники трансформують ці імпульси в циклічні коливання. Його теорія ґрунтується на кейнсіанській концепції. Так, Дж. Кейнс висунув як центральну причину циклічного розвитку інвестиційний імпульс. Первинна зміна автономних інвестицій трансформується за допомогою механізму мультиплікатора в ланцюжок наступних змін попиту й податкових надходжень, зумовлює зміни індукованих інвестицій і викликає ефект акселератора. Виробничі інвестиції, своєю чергою, також приводять у дію мультиплікаційний механізм і т. д. Таким чином, основний рушій циклу – це зміна інвестицій,

а потужний чинник нестабільності рівня інвестицій та попиту й головний «винуватець» економічних коливань – мультиплікаторно-акселераторний ефект.

До інших теорій, що акцентують на зовнішніх або внутрішніх чинниках економічного циклу, належать такі [1, с. 628]:

Грошові теорії, основоположником яких є Р. Хаутрі, а одним із прихильників – М. Фрідмен, пояснюють діловий цикл розширеннями та звуженнями грошового обігу та кредиту. Так, спад у США в 1981-1982 роках відбувся, коли Федеральна резервна система, щоб не допустити зростання інфляції, підвищила номінальні ставки до 18%.

Автори політичних теорій циклу (М. Калецький, У. Нордхаус, Е. Туфте) бачили причину коливань економічної активності в діях державних чиновників, які шляхом реалізації державної політики, маніпулюють грошово-кредитними й податково-бюджетними інструментами, щоб досягнути власного повторного обрання. Як приклад вони наводять, безпосередньо, історію президента Р. Рейгана. На початку свого першого президентського терміну США увійшли в глибокий спад, проте до того часу, коли 1984 року він вступив у боротьбу за своє повторне обрання, економіка перебувала на пікові тривалого буму, що позитивно вплинуло на переобрання Р. Рейгана.

Теорії рівноважного економічного циклу ґрунтуються на неадекватному сприйнятті людьми змін цін і заробітної плати, через що на ринку праці пропонується надто багато або надто мало праці/роботи, що призводить до циклічних змін випуску та зайнятості. Відповідно до однієї з таких теорій безробіття зростає в періоди спадів, оскільки робітники утримують заробітну плату на надто високому рівні. Авторами цих теорій є Р. Лукас, Р. Барро, Т. Сарджент.

У теоріях реального ділового циклу стверджується, що негативні або позитивні шоки продуктивності в одному секторі господарства можуть

поширитися на всю економічну систему й викликати коливання ділової активності (Е. Прескотт, П. Лонг, Ч. Плоссер).

Отже, доцільно зазначити, що кожна з теорій, які конкурують між собою, містить окремі елементи істини, проте жодна з них не є універсальною, справедливою для всіх часів і країн.

Як відомо, циклічність у розвитку ринкової економіки спостерігається близько двохсот років. Перша промислова криза розгорілася в Англії 1825 року, потім 1836 року в Англії та США. 1841 року США знову пережили кризу, а 1847 року криза знову охопила США, Англію, Францію та Німеччину. Криза 1857 року стала першою світовою циклічною кризою. Після цього були кризи 1873, 1882, 1890 років. Найбільш руйнівною була криза 1900-1901 років. Вона почалася майже одночасно в російській імперії та США й, насамперед, вразила металургійну промисловість. Уразивши американський ринок металу, криза перекинулася до Англії, потім – до Європу, спровокувавши суттєве падіння виробництва в текстильній, будівельній, хімічній промисловостях, а також у машинобудуванні. За спадом відбулося значне зниження цін на продукцію цих галузей.

У 1929-1933 роках економіка західних країн пережила найважчу кризу за всю історію – Велику депресію, що призвела до падіння виробництва на 40-50% та зростання рівня безробіття до 25%. У наступний період ринкові господарства багато разів зіштовхувалися як із кризами, так і з підйомами економіки, проте сутність циклічних коливань, їх тривалість суттєво змінилися. Так, аналіз 35 циклів, що спостерігалися у США з 1834 до 1982 року свідчить, що, по-перше, тривалість і структура циклів зазнає постійних змін. Тому, хоча економічні цикли і є явищем, що постійно повторюється, проте їх не можна виразити у вигляді хвиль ділової активності певної тривалості, оскільки за своєю нерегулярністю ділові цикли, швидше, нагадують зміни погоди [7, с. 591].

По-друге, після Другої світової війни знизилася амплітуда коливань економічної активності: фази економічного спаду стали меншими/коротшими, тоді як фази підйому виробництва виявилися тривалішими. Якщо в 1854-1938 роках економіка США перебувала у фазі спаду виробництва 45% усього календарного часу, то в 1945-1989 роках фази спаду зайняли лише 26% відповідного часу. Водночас знизилася й амплітуда коливань обсягів виробництва. Зростання ВВП у фазі підйому знизилося з 30,1% в 1919-1938 роках, до 20,9% в 1948-1982 роках, а його зменшення в фазі спаду впало з 14,1% до 2,5% [6, с. 566]. Спад 1990-1991 років, що тривав майже 9 місяців, призвів до зменшення реального ВВП на 1,4%. Цей спад був більш коротким і більш помірним, ніж два попередніх щодо нього спади 1973-1975 років, а також 1981-1982 років [7, с. 593].

Циклічність розвитку економіки по-різному відбивається на стані різних галузей. Від спаду більше за все страждають галузі, що випускають засоби виробництва та споживчі товари тривалого користування (автомобілі, меблі, побутова техніка). Це пояснюється тим, що в періоди економічних труднощів люди схильні відкладати на майбутнє покупку таких товарів, віддаючи перевагу заощадженню грошей і їх використанню для задоволення більш значущих потреб. У цьому разі падіння попиту на дороговартісну продукцію призводить до зменшення виробництва й зайнятості у відповідних галузях.

Таким чином, спостереження за ходом циклів показує, що картина циклу суттєво модифікується. Однак специфіка модифікації не обмежується лише зміною тривалості спадів (рецесії) та підйомів (буму). Змінюються власне конфігурація циклу та його відтворювальні функції, що характеризують класичний цикл і його відмінності від специфічних циклів. У класичного циклу, як уже зазначалося, вихідною та провідною фазою постає криза. Вона є не лише формою тимчасового вирішення проблем і протиріч у ринковій економіці, що назріли, а й умовою

прогресивного оновлення основного капіталу, зниження витрат виробництва, оновлення й поліпшення якості, а також конкурентоздатності продукції. Власну «модернізовувальну» функцію класична криза здійснила, здебільшого, через механізм цін. Наприклад, у XIX столітті під час кризи ціни падали значно більше, ніж обсяг виробництва. Зниження цін на товари й чинники виробництва слугувало основою встановлення нових цінових пропорцій. Пристосування до них здійснювалося, насамперед, у ході знецінення основного капіталу. Коли ж ішов процес масового оновлення капіталу, то ціни знову зростали.

Доцільно виокремити якісні зміни, яких зазнав цикл в умовах глобалізації. На нашу думку, на це суттєво впливає низка чинників, серед яких: монополістична структура ринків; державне регулювання економіки; науково-технічний прогрес; процес інтернаціоналізації виробництва.

Вплив монополії позначається на тому, що падіння виробництва та його зупинка відбуваються за збереження монополю високих цін. Дослідження показують, що жоден післявоєнний цикл (крім циклу 1948 - 1949 років) не пов'язаний з падінням цін. Масштаби подорожчання зростають від кризи до кризи (тобто, від циклу до циклу).

Оскільки ціни не падають, фірмам вдається отримати прибуток навіть за зменшення обсягів виробництва. Водночас, збереження високого рівня цін ускладнює процес одночасного масового оновлення капіталу. Саме тому в сучасних умовах криза не може виконати власну модернізаційну/оновлювальну функцію, не стає вихідним пунктом масового оновлення техніки й технології.

Уперше помітний вплив монополістичної структури ринків на цикл позначився в роки кризи 1929-1933 років. Вона була, як зазначалося, найглибшою та тривалішою за всю історію ринкової економіки. Депресія, що настала після неї, не змінилася активізацією та підйомом, а навпаки – 1938 року США занурилися в чергову кризу [8, с. 220].

Досвід Великої депресії й наступні післявоєнні кризи показали, що монополія, підірвавши стару ринкову форму циклу (особливо механізм виходу з кризи), не змогла самотужки справитися з породженими нею проблемами. Це сформувало запит на втручання держави. Держава вперше стала використовувати антициклічне регулювання саме в 1930-ті роки.

Проте, як зазначав Дж. Кейнс, це втручання було запізненим і неадекватним. Через це цикл виявився перерваним новим спадом [4, с. 260].

Регульовальна роль держави проявляється в тому, що з метою антициклічної діяльності, вона використовує, насамперед, бюджетну політику. Під час кризи (для стимулювання зростання виробництва) стрімко розширюються урядові замовлення приватним підприємствам, а також державне будівництво.

Держава також активізує податкові інструменти бюджетної політики для регулювання капіталовкладень і споживчого попиту. У порядку антициклічного податкового регулювання здійснюється законодавче зниження податків у періоди криз та їх підвищення в періоди підйомів. Ці методи набули значення «вбудованих стабілізаторів», оскільки в межах економічної системи їх дія здійснюється автоматично. Під час спадів податкові надходження зменшуються, а витрати держави зростають. Податки зменшуються тому, що зменшуються обсяги продажів, а витрати збільшуються внаслідок зростання виплат через безробіття, страхування від банкрутства та ін. У періоди підйому «вбудовані стабілізатори» діють у зворотному напрямку: податки зростають, трансферти зменшуються.

Одним із важливих важелів податкової політики є прискорена амортизація основного капіталу, що означає включення до амортизаційного фонду не лише перенесеної вартості елементів основного капіталу, а й частини прибутку. Таке завищення амортизаційного фонду призводить до збільшення внутрішніх джерел фінансування та сприяє

зростанню капіталовкладень. Водночас, прискорена амортизація містить і протилежну тенденцію: сприяє перенагромадженню основного капіталу, а відповідно – створює передумови для відновлення криз.

Важливим інструментом антициклічного регулювання держави є застосування кредитної політики через пониження облікової ставки, тобто процентної ставки, що стягує Центральний/Національний банк при наданні позик комерційним банкам [3, с. 90]. Зниження облікової ставки призводить до зниження процентних ставок за всіма видами кредитів, у тому числі й по споживчому й, таким чином, сприяє збільшенню інвестицій, а також розширенню продажів у кредит, що стимулює зростання виробництва.

Якщо брати до уваги функціональне й цільове призначення, то можна помітити три провідні напрямки державного управління соціально-економічними процесами.

Перший спрямовано на процеси, що зумовлені фазами економічного циклу або проведенням економічних реформ і їх соціальними наслідками.

Таким чином, держава впливає на соціально-економічні процеси шляхом здійснення заходів антикризового регулювання, а саме: запобігання та ліквідації неплатоспроможності й банкрутства; подолання спаду виробництва; досягнення стабілізації з далшим розширенням/збільшенням обсягу відтворення конкурентоздатної продукції й послуг; підвищення зайнятості та створення умов для зростання доходів працівників.

Доцільно зазначити й те, що держава в країнах із розвинутою ринковою економікою не завжди націлена на власне антикризове регулювання, приборкання циклічних коливань і стабілізацію економічної рівноваги. Вона може й, залежно від соціально-економічного та суспільно-політичного становища, повинна реалізовувати проциклічну політику.

Наприклад, якщо в стані рівноваги відбувається незалежна від економічної системи зміна попиту в вигляді приросту інвестицій, то виникає ланцюгова реакція змін доходів. Таким чином, відбуваються трансформації в обсягах вихідних капіталовкладень. На практиці це означає гру у взаємозалежність нагромадження та споживання, у якій: приріст інвестицій призводить до зростання/приросту національного доходу; приріст національного доходу продукує підвищення обсягу/масштабу споживання; приріст споживання створює умови для нового приросту інвестицій і т. д.

Отже, через поступове сповільнення приросту споживання, відбувається перехід від зростання виробництва до його падіння, що провокує інфляцію. Тому для ухилення від економічних шоків важливою є плавність у переході від зростання у виробництві до його зниження/сповільнення. Плавність такого вимушеного й обґрунтованого переходу здатні здійснити лише цілеспрямовані заходи державного регулювання у сферах оподаткування, кредитування та грошового обігу.

Таким чином, у фазі кризи цілеспрямовані заходи держави/влади націлено на стимулювання виробництва, а у фазі активізації/підйому економіки – на його стримування для уникнення її «перегріву».

Для «охолодження» економіки держава/влада (у фазі активізації/підйому), сприяє дальшому подорожчання кредиту, запроваджує нові податки й підвищує наявні, анулює пришвидшену амортизацію та податкові пільги на нові інвестиції.

Важливо зазначити/розуміти й те, що у фазі кризи державні заходи спрямовано на здешевлення кредиту, зменшення податків, а також на прискорену амортизацію та податкові пільги на основні інвестиції. (Водночас доцільно розуміти й те, що «великий капітал» може адаптовуватися до платоспроможного попиту шляхом зменшення виробництва за збереження високих цін).

Зростання інвестицій, яке прогресує, сприяє підвищенню доходів підприємств, що виробляють інвестиційні товари (обладнання, станки, будматеріали та ін.) [2, с. 99]. За таких обставин підприємства нарощують власне споживання, виробництво та зайнятість, а також реалізують попит на сировину й матеріали. Своєю чергою, зниження рівня безробіття та зростання доходів працівників впливають на розширення виробництва в галузях, що виробляють споживчі блага.

Таким чином, уся ця ланцюгова реакція утворення доходів і розширення виробництва охоплює все більшу кількість галузей. Виникає ефект «кіл на воді», а саме: чим масштабнішим і активнішим стає цей процес, тим менш глибоким і менш інтенсивним стає ефект «збурення».

Згасання зумовлене тим, що дохід, утворений на кожному етапі, не цілковито спрямовується на нове споживання. Тобто, на кожному етапі частина заробленого доходу відкладається на зберігання. Це означає, що він вилучається з дальшого утворення доходу. Отже, виникає залежність від показників максимальної схильності до нагромадження (зберігання) та споживання.

Таким чином, за умов прогресування інвестицій відбувається економічний підйом/зростання (активізація), а за їх зменшення, – з відповідною амплітудою спостерігається аналогічний спад виробництва.

Вивчаючи фазу кризи в соціальних пропорціях, то чим вища зайнятість населення, тим стрімкіше зростають ціни.

Таким чином, серед економістів і політтехнологів існує думка, що соціально-економічне становище всередині країни чинить серйозний вплив на популярність/підтримку панівної партії/блоку [5, с. 130]. Серед найважливіших показників, на які чутливо реагує населення, зазначаються темпи інфляції та рівень/норма безробіття [3, с. 80]. Це означає, що чим нижчі їх рівні, тим за інших рівних умов, більше голосів може бути віддано за панівну партію/блок на виборах.

Отже, для забезпечення перемоги на виборах Уряд може реалізовувати заходи щодо підтримання/утримання такого симбіозу рівнів інфляції та безробіття, що буде найбільш прийнятним/бажаним для виборців.

Виходячи з цього, після приходу до влади, Уряд може бути націленим на зниження темпів зростання цін, реалізуючи заходи штучного провокування кризових явищ, а ближче до кінця періоду правління влада може починати здійснювати протилежне завдання, тобто – підвищувати рівень зайнятості населення. За таких обставин, підвищення рівня зайнятості населення може спровокувати зростання цін. Проте розрахунок може бути зорієнтованим на те, що до виборів рівень зайнятості зросте, а інфляція не встигне набрати повної сили, а партія влади може забезпечити собі перемогу.

На специфіку економічних циклів суттєво впливає і науково-технічний прогрес, що зумовлює прискорення оновлення основного капіталу, яке спостерігається в усіх фазах циклу, уключаючи фазу кризи. Унаслідок перевиробництва товарів, як притаманна риса кризи, змінюється перевиробництвом капіталу й хронічним недозавантаженням матеріального виробництва, що призводить до розмивання класичної, пофазної динаміки циклу й циклічної специфіки відтворення в цілому.

В умовах глобалізації виробництва під впливом міжнародного розподілу праці й інтернаціоналізації господарських зв'язків цикл став віддзеркаленням світової специфіки (тенденцій). Криза в одній країні тягне за собою кризові явища в інших країнах. Унаслідок цього все світове господарство втягується в циклічні коливання. Наприклад, у 1974-1975 роках провідні західні країни одночасно вступили в світову економічну кризу перевиробництва. У 1987-1989 роках у всіх головних країнах також синхронно почався циклічний бум. Після незначного спаду, що тривав менше року в 1990-1991 роках, США й країни Західної Європи знову

синхронно перейшли до економічного підйому. Це пояснюється інтернаціоналізацією виробництва й переходом країн на новий технологічний базис виробництва, що ще більше посилює міжнародну спрямованість і специфіку ринків чинників виробництва (сировина, матеріали, обладнання, робоча сила) й зумовлює світові структурні кризи.

Так, світова економічна криза 1957-1958 років поклала початок світовій структурній кризі перевиробництва сировинних товарів на світовому ринку 1958-1963 років. Цьому сприяли технологічні зрушення у виробництві, зниження матеріаломісткості, заміна натуральної сировини синтетичною. Ціни на сировинні товари впали вдвічі. Монопольно низькі ціни на сиру нафту, що постачалася із залежних країн, призвели до кризи вугільної промисловості. Зі зміною співвідношення сил на сировинних ринках на користь країн-виробників сировини економіка промислово розвинених країн стала зазнавати впливу цінового чинника на сировину. Так, багаторазове підвищення цін на нафту країнами ОПЕК у 1972-1974 роках поглибило кризу, що почалася на Заході, ще й структурною, енергетичною та сировинною кризами. Підвищення цін стимулювало видобування нафти, природного газу, використання енергозбережних технологій, що призвело до кризи перевиробництва наприкінці 1980-х років. Водночас для економічних циклів притаманною є й асинхронність, що пов'язана з роллю держав у антициклічному регулюванні, що постійно зростає, їх здатністю захищати (певною мірою) національну економіку від зовнішніх впливів.

Таким чином, ринкова економіка, попри зміни, як і раніше, вразлива щодо циклічних коливань. Водночас, як свідчать дослідження, розвиненим країнам удалося уникнути депресій, що мали місце в минулому, особливо в 1870-ті, 1890-ті та 1930-ті роки. Це дає підстави говорити про те, що ринкова система стала внутрішньо більш надійною. Усе відбулося не само собою, а завдяки більш глибокому розумінню механізмів макроекономіки.

Це дозволяє урядам країн застосовувати такі заходи у сферах грошово-кредитної та податково-бюджетної політики, що не дають спадам трансформуватися в тривалий, кумулятивний процес.

Доцільно зазначити, що економічний цикл властивий усім країнам із ринковою економікою та є процесом коливального руху рівня виробництва, обсягу інвестицій, зайнятості й доходу. Унаслідок цього відбувається суттєве розширення або згортання ділової активності в більшості секторів економіки.

Отже, кожна фаза економічного циклу виконує важливу відтворювальну функцію. Криза, що супроводжується падінням виробництва, зайнятості, зниженням доходів і витратами, призводить у підсумку до здешевлення засобів виробництва й наступного стимулювання інвестицій у нові підприємства, технології та обладнання. У фазі депресії виробництво та зайнятість, досягнувши мінімальних значень, починають поступово «оживати» на підставі нових пропорцій, а також інновацій. Фазі активізації властивий початок розширеного відтворення та зростання випуску до рівня докризового періоду. У фазі підйому вступають у дію нові підприємства, знижується рівень безробіття, зростають заробітна плата, інвестиції й обсяг реального капіталу. Через швидке розширення виробництва й попиту на кредит зростають ставки позичкового проценту до рівня середньої норми прибутку. Фаза підйому закінчується бумом/піком (вищою точкою підйому), за яким, унаслідок диспропорцій, що виникли, починається черговий спад.

Висновки. Таким чином, попри те, що кризи (спади) завдають немалих економічних витрат, ринкова економіка від циклу до циклу виходить на все більш високі рівні розвитку, удосконалюючи не лише матеріальний базис, а й організаційні форми виробництва, розподілу, обміну та споживання.

У сучасних умовах зміст і загальна схема економічного циклу суттєво модифікуються. Це проявляється:

-по-перше, у зменшенні амплітуди коливань економічної активності (фази спаду стали коротшими, а фази підйому – тривалішими). Крім цього, вдалося уникнути депресії, унаслідок чого за спадом іде активізація та підйом;

-по-друге, у зменшенні діапазону коливань обсягів виробництва й рівнів зайнятості;

-по-третє, у посиленні впливу на економічний цикл монополістичної структури ринків, науково-технічного прогресу, глобалізації виробництва, державного регулювання економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блауг М. Економічна думка в ретроспективі. К., 1994. 810 с.
2. Державне управління ресурсами та регулювання галузевих ринків: монографія / авт. кол. : В. І. Шарий, О. В. Черевко, Л. Я. Самойленко, А. О. Овчаренко; наук. керівн. і відпов. викон., д. держ. упр. В. І. Шарий. Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2022. 310 с.
3. Кейнс Дж. Загальна теорія зайнятості, проценту та грошей. К., 1978. 480 с.
4. Кейнс Дж. Кінець laissez-faire. *Витоки*. 1998. Вип. 3. С. 260-266.
5. Реалізація антикризової державної політики стрижневими країнами світу в умовах ризиків : монографія / авт. кол. : В. І. Шарий, О. В. Черевко [та ін.]; за заг. ред. В. І. Шарого, О. В. Черевка, В. М. Мойсієнка. Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2017. 300 с.
6. Сакс Дж., Ларрен Ф. Макроекономіка : глобальний підхід. К. : Основи, 2010. 680 с.
7. Самуельсон П., Нордхаус У. Економіка. 15-те вид. К., 1997. 700 с.
8. Фішер С., Дорнбуш Р., Шмалензі Р. Економіка. К., 1995. 820 с.

9. Sharyi V., Supriaha O. & Kalinichenko B. Resolution of investment conflicts between the state and foreign companies in the context of crisis prevention. *Social & Legal Studios*. 2023. № 6 (4). P. 200-207.

REFERENCES

1. Blaug M. (1994). *Ekonomichna dumka v retrospektyvi – Economic thought in retrospect*. Kyiv, 810 p.
2. Sharyi V. I., Cherevko O. V., Samoylenko L. Ya., Ovcharenko A. O. (2022). *Derzhavne upravlinnia resursamy ta rehuliuвання haluzevykh rynkiv : monohrafiia – State resource management and sectoral market regulation : monograph*. Cherkasy : Vydavets Chabanenko Yu. A., 310 p.
3. Keynes J. M. (1978). *Zahal`na teoriia zainiatosti, protsentu ta hroshei – The General Theory of Employment, Interest, and Money*. Kyiv, 480 p.
4. Keynes J. M. (1998). Kinets laissez-faire – *The End of Laissez-Faire*. *Vytoky*, (3), pp. 260–266.
5. Sharyi V. I., Cherevko O. V., [et al.] (2017). *Realizatsiia antykrizovoi derzhavnoi polityky stryzhnevymy krainamy svitu v umovakh ryzykiv : monohrafiia – Implementation of crisis-state policies in core countries under risks : monograph*. Edited by V. I. Sharyi, O. V. Cherevko, V. M. Moisienko. Cherkasy : Vydavets Chabanenko Yu. A., 300 p.
6. Samuel`son P. & Nordhaus W. (1997). *Ekonomika – Economics*. 15th ed. Kyiv : Osnovy, 700 p.
7. Sachs J. & Larrain F. (2010). *Makroekonomika : hlobal`nyi pidkhid – Macroeconomics : A Global Approach*. Kyiv, 680 p.
8. Fischer S., Dornbusch R. & Schmalensee R. (1995). *Ekonomika – Economics*. Kyiv, 820 p.
9. Sharyi V., Supriaha O. & Kalinichenko B. (2023). *Resolution of investment conflicts between the state and foreign companies in the context of crisis prevention*. *Social & Legal Studios*. № 6 (4). P. 200-207.